

Vikár Béla Kalevala-fordítása(i)

Mottó:

„Az összegyűjtött runókból most bőven össze lehetne állítani *hét* Kalevalát is, s ez mind különböző lenne.”¹

„Sajnálom szegény finneket. Nekik csak egy Kalevalájuk van. Mi már az ötödiknél tartunk. S nem is akármilyenek ezek a Kalevalák: mindegyiknek megvannak a maga értékei.”²

A mottóul választott idézetek a *Kalevala-változatok* gondolat mentén kapcsolódnak egymáshoz és a címhez. Az első idézet Lönnrot egyik levelének pár sora. Az új Kalevala összeszerkesztésekor Lönnrot – az idézet tanúsága szerint – hét szövegváltozatot is lehetségesnek tartott, melyet a gyűjtött anyagból össze lehetett volna állítani. A második idézetben pedig Varga Domokos az 1849-es finn változat alapján készült öt teljes magyar Kalevala-fordítás/öt szövegváltozat miatt tartja a magyar olvasókat irigylésre méltónak. Természetesen ma már a finn olvasónak is többféle Kalevala-változat áll rendelkezésére: rövidített, prózaiasított vagy éppen képregényben elbeszél. Ami pedig bennünket, magyar olvasókat illet, az öt teljes fordítás mellett vannak részfordításaink is, sőt – ugyanattól a fordítótól több fordításváltozat is fellelhető.

A továbbiakban Vikár Béla szövegváltozatait vizsgálom. A címben zárójelbe tett többesjellel saját bizonytalanságomra próbáltam reflektálni: beszélhetünk-e több – Vikár Béla nevéhez köthető – fordításról? Eldönthető-e – el kell-e egyáltalán döntenünk, hogy a szövegváltozatok közül melyiket tekintjük A VIKÁR-FORDÍTÁSNAK?

A kiadásokról

Vikár Béla teljes Kalevala-fordítása 1909-ben jelent meg először az Akadémia kiadásában. De már 1909 előtt is jelentetett meg részleteket a készülő fordításból: 1901-ben *A Kalevalából. A Lemminkäinen-runók* és 1908-ban *Kullervo énekei* címmel.

A teljes szöveg másodszor 1935-ben jelent meg a finn Kalevala 100 éves évfordulójára, melyet gyors egymásutánban – különösen 1944-ig – több kiadás is követett. Az 1985-ös, a Kalevala 150 éves évfordulójára megjelent, kiadásig többnyire szemelvényes vagy tematikai, műfaji szempontok alapján rendezett kötetek jelentek meg.

E dolgozat szempontjából különösen az 1935-ös és 1985-ös kiadás érdekes. Ennek legfőbb

1 Idézi Kaukonen Väinö: A Kalevala születése. Budapest, Gondolat, 1983. 203.

2 Varga Domokos: Öt magyar Kalevala. Szovjet irodalom. 1990/6 123.

oka az, hogy a két kötet kétféle szövegváltozatot tartalmaz, és ünnepi kiadások lévén már külső megjelenésükkel is különböznek a többi teljes szövegkiadástól.

Dolgozatomban a két szöveget vetem össze a Lemminkäinenről szóló történeten keresztül: a teljes Kalevala tizenegyedik énekétől a tizenhatodik énekig. Az összehasonlítás részét képezi az 1901-ben megjelent *A Kalevalából. A Lemminkäinen-runók* című szöveg is.

a) Az 1985-ös kiadás

A kötet borítója piros-fehér színű, vászonkötés szövetborítással, magyaros keresztzemesre emlékeztető varrásmintával. A kötet védőborítóban jelent meg: fehér alapon piros rombusz, benne a belső borítón levő mintával.³

Az 1985-ös szöveg alapját az első, 1909-es kiadás képezi. Hogy miért nem egy későbbi változat, azt az utószót jegyző Hajdú Péter a következőképpen motiválja: „Egyfelől helyesebbnek láttuk azokat a Vikártól költött sommázó és olykor bizony gyermeteg versikéknek a mellőzését, amelyeket Vikár az egyes énekek elé állított. (...) Másfelől a szöveg-összehasonlítás arra utal, hogy a két szöveg [1909-ben és 1935-ben megjelent – VPI] között *jelentős* változtatás nincsen, vagy alig van, s ami akad, az sem mindig előnyös, vagy pedig elhanyagolható.”⁴ Az 1985-ös kiadás annyiban különbözik az 1909-estől, hogy helyesírásában – különösen ami a mássalhangzókat illeti – sokkal inkább követi a normatív változatot. Pl. a c hangot c-vel, és nem cz-vel jelöli stb. Ugyanakkor pár zavaró nyomdahiba (?) is maradt az 1985-ös szövegben, pl. „Erdőt adtát esdekelve” (1985, 14: 44), valamint olyan változtatások, melyek éppen szembe mennek a helyesírási normákkal. Pl. „Külömbekhez te magadnál” (1985, 11: 70), „De mint bánja Lemminkäinen” (1985, 11: 103). Ezek azonban elhanyagolható különbségek, dolgozatomban szempontjából nem relevánsak, ezért választottam inkább az 1985-ös szövegvariánst vizsgálatom alapjául.

b) Az 1935-ös kiadás

Ez a kiadás két kötetben jelent meg: a második kötet a Magyarázatok a Kalevalához című, mely Vikár Béla szomagyarázatai mellett Kosztolányi Dezső esszéjét, Balassa Imre utószavát és Zempléni Árpádnak a fordítóhoz írt egyik levelét tartalmazza. A fordításszöveget tartalmazó kötet piros-fekete-fehér színű.⁵ Egyszerre magyaros és finnes: színeiben magyaros, motívumában finnes – összekapcsolódó ujjak, mely a finn Kalevala Társaság jelvényében is megtalálható.⁶ A kötetet Akseli Gallén-Kallela képeivel illusztrálta a kiadó La Fontaine Társaság.

Az 1935-ös szöveg tehát, amint már említettem, különbözik az 1909-es kiadásétól, ebből kifolyólag pedig a későbbi, 1985-östől is. A szövegváltozat módosításait maga a fordító végezte.

A következőkben a szövegváltozatok néhány különbségét vizsgálom, valamint azt, milyen típusúak ezek a különbségek.

3 1. 1. melléklet

4 Hajdú Péter: Utószó. In. Kalevala. Helikon, h.n., 1985. 332. Kiemelés az eredetiben.

5 1. 2. melléklet

6 1. 3. melléklet

Formai különbségek a szövegváltozatokban

a) A finn nevek írása

Az 1935-ös szövegben a nevek magyar kiejtés szerint jelennek meg: a finnben kettőzéssel jelölt hosszú magánhangzók a magyar nyelv szabályait követve. Pl. *Tuulikki* – *Túlikki*, *Lyylikki* – *Lúlikki*. Ez utóbbiban a finn *y* a magyar *ü* hangnak felel meg. Rövid változata szerepel a *Kylli(kki)* – *Küllü(kki)* névben is. Mivel a magyar nyelv a nyílt *e* hangot nem jelöli, *Lemminkäinen* nevében sem jelenik meg a finn *ä* betű: *Lemminkejnen*. Az 1901-es és 1985-ös kiadások részben megtartják a finn nevek finnes írásmódját, jelölik például a nyílt *e* hangot, de ugyanúgy a magyar nyelv szabályait követik a hosszú magánhangzók vagy *Lemminkäinen* nevében az *j* hang jelölésekor: *Lemminkäjnen*. A *Saari* és *Hiisi* szavakból mindegyik kiadás elhagyja a szóvégi *i* hangot és kiejtés szerint, magyarosan jelennek meg: *Szár*, *Hísz*.

b) Lemminkäinen állandó jelzője a gondolatpárhuzamokban

A Kalevala Lemminkäinenje három személy – Lemminkäinen, Kaukomieli és Ahti – összeolvasztásából született Lönnrot íróasztalán. A Kaukomieli és Ahti megnevezések többnyire a Lemminkäinenre utaló sorhoz kapcsolódó gondolatpárhuzamok második sorában fordulnak elő. A magyar fordításokban Ahti Ahtiként, Kaukomieli pedig az 1935-ös kiadásban Messzikedvüként, az 1901-es és 1985-ösben pedig Messzivágyóként jelenik meg. Véleményem szerint a Messzikedvű nem csupán a pontosabb fordítás miatt, hanem hangzásában is – csak magas magánhangzókat tartalmaz – jobban illeszkedik a szövegbe.

Vikárnak ezt a módosítását az 1985-ös kiadásig mindegyik teljes szövegkiadás átvette. Kivételt a summázó versikék képeznek, melyek a jubileumi kiadáson kívül csak az 1940-es kötetben jelentek meg.

Tartalmi különbségek a szövegváltozatokban

A tartalmi különbségek főként a tabunak is tekinthető témák nyelvi megformálásában jelentkeznek.

Incesztus

A Kalevalában több helyen is találkozunk incesztussal, gondoljunk Joukahainen vagy Kullervo történetére. Talán ennek a „gyakori” előfordulásnak is tulajdonítható, hogy már az 1901-es szövegben sem eufemizál Vikár, csupán a kétsoros gondolatpárhuzamot olvastja össze egy sorra: „Meggyaláztad tenfajodat” (1901, 12: 489). A teljes szövegkiadásokban megtartja mindkét sort, és konkrétan is fogalmaz: „Szüléd szültjét szeplőztetted,/ Tened húgod fertőztetted.” (1985, 1935, 12: 489–490) – szól Lemminkäinen a „nedvessipkás” csordapásztorhoz, aki később a vesztét okozza.

Zoofília

Ugyancsak a „nedvessipkás” számlájára írandó az incesztus mellett a zoofília is, mely az 1901-es szövegben tulajdonképpen meg sem jelenik: „Úzted aljas dolgaidat” (1901, 12: 490). Az 1985-ös változatban – vagyis már 1909-ben is – Vikár a következőképpen fogalmaz: „A lovakat sorra cseszted./ Kancák kis csikait csekted” (1985, 12: 491–492). Érdekes módon az 1935-ös kiadásban ez a két sor átmetaforizált, kevésbé konkrét, mint az első kiadásban: „Láttuk ló-lidérc mivoltod./ Kis kancákkal kutyáلكodtod” (1935, 12: 491–492)

Paráznaság

Lemminkäinen, a „dévaj fi” a Kalevala szerint nem túl erkölcsös ifjú, szinte egyetlen célja minél több nőnek a meghódítása. Amikor leendő felesége, Kyllikki meghódítására indul, édesanyja figyelmezteti Lemminkäinent, hogy a rangbeli különbségek miatt pórul is járhat, a szári lányok esetleg kinevetik, csúfolódní fognak vele. Lemminkäinen reakcióját anyja intéseire már az 1901-es kiadás sem eufemizálja: „Csúffá teszem mind egy szálig./ Megemlegetnek halálíg.” (1901, 11: 86–87). A *csúffá tesz* szó szerkezet többféle értelmezési lehetőséget is magában hordoz, ami kevésbé mondható el a teljes szövegek megfelelő sorairól: „Kicsinyt küldök kebelükbe./ Karonülöt az ölükbé.” (1935, 1985, 11: 86–87). Ugyancsak a szókimondás jellemzi Lemminkäinennek a szigeten eltöltött napjait elbeszélő részt is: „Este lányokkal cicázik, / Szűzecskekkel éjszakázik./ Fürtösfjúekkel játszik.” (1935, 1985, 11: 146–148), az 1901-es kiadásra pedig a metaforizáltság: „Este lányok körül aggat./ Fürtösfjúeket faggat” (1901, 11: 146–147). A vizsgált énekekben többször is előfordul olyan sor, amely arról szól, hogy Lemminkäinen nőkkel éjszakázik. Az 1901-es változattól minden ilyen sor kimaradt.⁷

Összefoglalás

Az 1935-ös és 1985-ös kiadások külső megjelenésüket és magukat a szövegeket tekintve éppen az (előzetes) olvasó elvárásokkal mennek szembe. Az 1935-ös kiadás egyszerre próbál meg finnes és magyaros lenni, miközben maga a szöveg, a Vikár-féle magyar asszociációkkal teli summázó versikéken keresztül a finn nevek kiejtés szerinti írásáig inkább magyaros, domesztikáló, az idegenségérzetet megszüntetni próbáló változat. Az 1985-ös kiadás pedig a magyaros borítójával a finnesebb nevekkal, az idegenségérzetet megőrizni próbáló szövegváltozattal képez kontrasztot.

A vizsgált tartalmi különbségek arra mutatnak, hogy a fordító nagyon is szem előtt tartotta olvasóközönsége elvárásait. A tabutémák megjelenítésének fokozatossága is ezt sugallja.

7 Ebből a kiadásból olyan sorok is kimaradtak, melyek be nem illesztésére nem találtam semmiféle különösebb okot. Ezek a sorok a következők: „maga léha Lemminkäinen,” (12:26), „Szólt a léha Lemminkäinen./ Válaszolt a vérmes fickó./ Van biz itt az ifjú népben./ Növekedő nemzedékben/ Talpad szöktetni tudója./ Lábtód sarkkal rugtatója.” (13:85-90), „Más Tapio-nép is közte” (14:125), „nyírfákat arany virággal” (14:187), „Új ezüstös csengők közzé.”(14:350), „Ifját kardmarkolatára,” (15:232), „Lel az egyik vállcsontjára,” (15:302)

Mert mire is szolgál a fordítás? A forrásnyelvi szöveg és általa a forrásnyelvi kultúra bemutatására? A célnyelvi olvasó megnyerésére a forrásnyelvi kultúra számára? Hol a fordítás helye a célnyelvi kultúrában? Van-e egyáltalán helye? Hogyan és milyen fordítói módszerekkel *vívható ki* ez a hely?

A fordítói módszerek állandó változásban vannak – láttuk ezt Vikár szövegváltozataiban is. Ugyanígy a fordításról, annak szerepéről és helyéről való gondolkodás is.

Rendelkezésünkre áll tehát (legalább) két, Vikár Béla nevéhez köthető szövegváltozat. A fordítói módszerek e szövegváltozatok esetében már állandósultak. Csak a *hogyanok* változnak, a nézőpontok, ami a fordítás szerepét, az adekvát fordítás „ismérveit” illeti.

1. melléklet

2. melléklet

3. melléklet

